

ИСЛОМ ТАЪЛИМОТИДА БОШҚАРУВЧИ ШАХСИ МУАММОСИНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАЛҚИНИ

Б. М. Умаров

ТДПУ “Амалий психология» кафедраси профессори, пс.ф.д.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена анализу религиозно-психологических характеристик в исламском учении, различных взглядов, подходов и учений о личности менеджера.

ABSTRACT

The article is devoted to the analysis of religious and psychological characteristics in Islamic teaching, various views, approaches and teachings about the personality of a manager.

Бугунги ахборот-технологиялари асрида ходимларга физиологик куч сифатидагина қараш тамойили деярли ўз аҳамиятини йўқотиб бўлди, негаки инсоннинг бу вазифасини компьютерлашган технологиялар юқори аниқлик ва нисбатан арзон нархда амалга оширмоқда. Аммо, ривожланган мамлакатларда компьютер-технологиялари раҳбар ва ходимларнинг ақлий салоҳияти, иқтидори ҳамда малакасининг ўрнини боса олмайдиган раҳбар шахсининг психологик хусусиятларига ҳам жиддий эътибор қаратилмоқда.

Манбалардан маълум бўлишича, бошқарувчи (менежмент) тушунчаси инсон зоти яратилган ва турли қабилаларга бирлашиб яшай бошлаган даврлардан буён мавжуддир. Бунга, бир неча инсонлар бирга яшар экан, кимдир уларнинг бошини бир жойга қовуштириб, тартиб интизомни назорат қилмаса, дарҳол бетартибликлар вужудга келиши мумкинлиги ҳолати сабаб бўлган. Айниқса, кишиларнинг бирга меҳнат қилиш жараёнида бу масалага бунданда кучлироқ эҳтиёж сезилган. Масалан, Миср пирамидаларини инсоният ҳали ҳеч қандай кўтарма машиналар бўлмаган милоддан 3000-2000 йил олдинги даврда бундай мустаҳкам ва баҳайбат бинони қандай қура олди экан, деган савол пайдо бўлиши табиийдир. Бу эса ўша даврларда ҳам инсонларни бир жойга жамлаб, уларни бошқариш орқали самарали меҳнат фаолиятини юритишга қаратилган бошқариш тизимининг мавжуд бўлганлиги ва бу жараён маълум бир шахслар томонидан амалга оширилганлигидан далолат беради. Бу

кишиларни, гуруҳларни бошқариш тизимининг қадим замонлардан мавжуд бўлганлиги ва натижаларга эришилганлиги бошқарувчи тушунчаси мавжуд бўлганлигидан далолат беради.

Ислом таълимотидаги манбалардан маълум бўлишича, бошқарув ва бошқарувчи шахси ҳамда унга қўйиладиган талабларга доир исломий қарашлар Қурони карим ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадислари асосида шаклланган бўлиб, улар кейинги даврларда яшаб ўтган улуг алломалар ва одил ҳукмдорларнинг ҳаётий тажрибаси орқали бойитиб борилган.

Авваламбор, бошқарувчи шахси ва бошқарув фаолияти масаласига ислом манбаларида қай даражада аҳамият қаратилганлиги ҳақида тўхталадиган бўлсак, бу масалага доир ўз қарашларини Имом Ғаззолий ўзининг “Ихёу улумиддин” номли асарида: “Агар одамлар дунёни адолат билан тутсалар, хусумату-душманликлар кесилади, фақиҳларга эҳтиёж қолмайди. Лекин инсонлар дунёни шахват ва душманлик билан бошқарганлари боис, хусумат ва адоват юзага келади. Бундай пайтда инсонларни бошқарадиган раҳбарга эҳтиёж туғилади. Раҳбар эса инсонларни бошқариш учун қонунга муҳтож бўлади. Инсонлар шахватга берилиб, бир-бирлари билан низолашган вақтда уларни мурасага келтирувчи, ўрта йўлни ва бошқарув қонунларини билувчилар фақиҳлардир” деб, таъкидлашларини алоҳида қайд этиш мумкин.

Жамиятда раҳбар ходимларнинг ривожланишига жиддий тўсқинлик қилаётган яна бир омил бу, аксарият лавозим эгаларининг ҳаддан зиёд кибру-ҳавога берилишлари ва натижада ўз қўл остидаги ходимларни менсимаслик ҳолатларининг кенг ёйилганлигидир. Бундай руҳий ҳолатларни Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам) қуйидаги ҳадисни биз умматларига огоҳлантириш сифатида айтганлар. Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам) дедилар: *“Сув уруғини ундиргани каби, мол, шуҳрат севгиси ҳам қалбда нифоқ ундиради. Молга, шуҳратга ва мансабга берилган кишининг динига етказган зарари қўй тўдасига оралаган икки бўрининг етказган зараридан ошиб тушади”*.

Қуръони Каримда *“Биз ҳаётий дунёда инсонларнинг ораларидан машаатларга берилувчиларини тақсимладик ва баъзиларини хизматкор қилиб олишлари учун айримларининг даражаларини айримларидан устун қилиб қўйганмиз...”* дея, таъкидланади (Зухруф 32).

Мазкур ояти каримадан шундай маъно келиб чиқадики, бу дунёда ҳар бир инсоннинг жамиятдаги ўрни турлича бўлади, уларнинг орасида кимдир иқтисодий жиҳатдан қудратли бўлади ва кўплаб инсонларни ўз қўл остида

ишлатади, яна бошқа бир тоифалари эса шахс сифатида ўз эҳтиёжларини қондириш мақсадида у ёки бу инсоннинг, бугунги кунда ташкилот ёки муассасанинг буйруқларини бажаради ва шу орқали ҳаётда ўз ўрнини топишга интилади.

Қолаверса, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам *“Уч киши бирга саёҳат қилганда, бирларини бошлиқ қилишлари керак”*, деганлар. Шунингдек, *Эй, иймон келтирганлар! Аллоҳга итоат қилинг, Пайғамбарга ва ўзингиздан бўлган ишбошиларга итоат қилинг...*(Нисо суръаси 59).

Юқоридаги оят ва ҳадисларнинг мазмунида жамоаларда бошқарувчи шахсининг қай даражада муҳим эканлиги аён бўлади. Бунинг сабаби жамоада умумий мақсад мавжуд бўлса ҳам агар, ўша мақсадга олиб борадиган йўлни танлашда бир фикрга келинмаса, жамоада ҳамжиҳатлик асосидаги фаолият бўлмайди ва оқибатда мақсад фақат орзулигича қолиши мумкин деган, ғоя ётади. Шунинг учун ҳам Қуръон оятида ишбошиларга бўйсунуш лозимлиги ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларида жамоанинг бирлигини сақловчи ва уларни манзилга соғ-омон етиб боришини таъминловчи шахс яъни, бошлиқ бўлиши лозимлиги таъкидланади. Ўз навбатида бундай ваколатларнинг жавобгарлиги ва мавжудлиги қуйидаги ҳадислар асосида ёритиб берилади.

Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) ҳадисларида: *“Огоҳ бўлинг! Ҳаммангиз раҳбарсиз ва ҳаммангиз қўл остингиздагиларга масъулдирсиз. Бас, амир қўл остидаги инсонларга раҳбар ва уларга масъулдир, эркак ўз оиласида раҳбар ва уларга масъулдир”*. (Имом Бухорий ва Муслим ривояти).

“Абу Зарр розияллоҳу анҳу айтади: “Эй Аллоҳнинг Расули, мени омил қилмайсизми?”, дедим. Бас у зот елкамга ура туриб: “Эй Абу Зарр, сен заифсан, у омонатдир. Албатта, у қиёмат кунини хорлик ва надомат бўлмай. Магар, ким уни ҳаққи ила олса ва ундаги ўз бурчини адо этса, бундан мустасно”, дедилар”. (Имом Муслим ва Абу Довуд ривояти).

Бошқарувчи ёки бошлиққа кундалик ҳаёти ва қўл остидагиларнинг самарали фаолиятини таъминлаш учун зарур ва фойдали бўлган ҳадислардан яна бири қуйидаги ҳадис бўлиб, унда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай деганлар: *“Одамларнинг энг хайрлиси инсонларга фойдали бўлганидир. Одамларнинг энг ёмони инсонларга зарарли бўлганидир”*. Бундан кўринадики, агар раҳбарнинг мақсади ва бутун хатти-ҳаракатлари шахсий манфаатларига ёки ўзидан баландроқ лавозимда турувчи бошқа бир шахсга ёкиш учун эмас, балки айнан ўз жамоасига ва муассасасига фойда келтиришга йўналтирилган

бўлса, бундай жойда келгусида яхши натижаларга эришиш эҳтимоли сезиларли даражада юқори бўлади.

Бошлиқ шахсига қўйилган талаблар ва мажбуриятлар борасида Имом Ғаззолий ўзининг “Мукошофатул кулуб” (Қалблар кашфиёти) деб номланган асарида қуйидаги маълумотларни келтиради. *“Дарҳақиқат, Аллоҳ омонатини ўз эгаларига топиширингиз ва одамлар ўртасида ҳукм қилганингизда адолат билан ҳукм қилишингизга буюрар. Албатта, Аллоҳ сизларга яхшигина насиҳат қилур. Албатта, Аллоҳ эшитгувчи ва кўргувчи зотдир”* (Нисо 58).

Муфассирлар фикрига кўра, бу оят бир неча шаръий асосларни ўз ичига олади. Хусусан, идора этувчилар ва барча амалдорлардан ушбу оятга кулоқ солиш талаб этилади. Шу билан бирга, “уларга мазлумларни қўллаш ва уларнинг ҳақларини ҳимоя қилиш мажбуриятини юклайди, бу улар учун омонатдир. Яна, мусулмон аҳлининг, айниқса, етимларнинг мол-мулкани тажовузлардан асраш ҳам идора этувчиларга вожибдир.

Ислом манбаларида бошқарув жараёни ва умуман ҳар қандай бошқарув фаолияти нафақат раҳбарнинг саъйи-ҳаракатларига, балки ўша жамоада фаолият юритувчи барча шахсларнинг меҳнат фаолияти ва унга муносабати билан бевосита боғлиқдир дейилади. Шу боисдан ҳам улуғ саҳобалардан бири Абу Дардо (розияллоху анҳу) қуйидагиларни ривоят қилган: “Эй инсонлар, сиз одамларни яхшиликка ундаб, ёмонликдан қайтаринг. Йўқса Аллоҳ золим ҳукмдорни бошингизга бало қилиб юборади. Бу золим на катталарингизни ҳурмат қилади, на кичикларингизга раҳм қилади. Орангизда қолган яхши одамлар дуо қиладилар, аммо дуолари қабул бўлмайди. Аллоҳдан нажот тилайдилар, аммо нажот келмайди. Афв сўрайдилар, аммо афв қилинмайдилар”. Саҳобанинг бу сўзларидан шуни тушуниш мумкинки, бошлиқнинг қандай бўлиши, жамоа азоларининг хулқ-атворида ҳам бевосита боғлиқ бўлиб, жамоа аъзолари қай даражада ўз вазифасини сидқи дилдан бажарса, бу жараёнда касбдошларининг ҳам манфаатларига зарар етказмаса бундай жойда муаммоларнинг юзага келиш камроқ, иш жараёнида ёки шахслар ўртасидаги келишмовчиликларни ҳал қилиш ва самарадорликка эришиш мумкин бўлган салбий таъсирларнинг даражаси ҳам камроқ бўлади. Аксинча бўлса эса, жамоада ички зидиятлар ва келишмовчиликларнинг сони жуда юқори бўлади.

Кузатишларимизга қараганда, айрим касб эгалари ўртасидаги зиддиятлар аксар ҳолларда касбдошининг муваффақиятини кўролмаслик, унинг ўрнини турли ҳил ҳийла-найранглар асосида эгаллашга интилиш натижасида юзага

келади. Бу борада Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бундай деганлар: “Ҳийлагарлар ва хоин киши жаҳаннамдадир”.

Имом Ғаззолий эса, ўз асарида куйидаги ҳикояни келтирадилар: “Нух (алайҳиссалом) Аллоҳнинг амрига кўра, ҳар жонивордан бир жуфтдан олгач, кемага чиқади. Бир маҳал қараса, кеманинг бурчагида у танимаган бир чол ўтирган эмиш. Ундан сени бу ерга ким чиқарди, деб сўрайдилар. Чол “Ўзим чиқдим. Сенинг одамларингнинг қалбига васваса солиб, қалбларини ўзим билан, танларини эса сен билан қолдириш учун” - деди. Нух (алайҳиссалом) унинг шайтон эканини англаб: “Даф бўл бу ердан! Аллоҳнинг душмани! Лаънати!” - дедилар. Шунда Иблис бу сўзларни айтади: “Беш нарсаси борки, мен ўшалар билан инсонларни тўғри йўлдан чиқараман. Буларнинг фақат учтасини айтай сенга! Қолганини айтмайман”. Шу аснода Аллоҳ Нухга (алайҳиссалом) ваҳий юбориб, учтасига эҳтиёжи йўқлиги ва қолган иккисини айтишни билдиради. Сўнг Нух (алайҳиссалом) иккитасини айтишини иштаман, дейдилар. Шунда шайтон дейди: “Иккитаси шундай нарсаси, мени ҳеч ким ёлғончига чиқара олмайди. У икки нарсаси шундай ҳислатга эгаки, биров мени ташлаб кетолмайди. Шу икки нарсаси билан мен мўлжалга тўғри ураман. Шу икки нарсаси билан мен инсонларни ҳалок этаман. Ҳирс ва ҳасад! Ҳасад сабабли мен Аллоҳнинг лаънатига учрадим, қувғин бўлдим. Ҳирс масаласига келсак, жаннатда Одамга бир дарахтдан бошқа ҳар нарсани тотишга изн берилган эди. Мен ҳирс ёрдамида ниятимга етдим: Одам ҳирс орқасидан тақиқланган мевага қараб борди”.

Хулоса ўрнида шуни таъкидалашимиз мумкинки, бошқарув жараёнлари, жамоа ва бошқарувчи шахси феноменларининг долзарблиги ва жамиятнинг ривож топиши, инсонларнинг камолотга эришиши ёки аксинча заволга юз тутишидаги ўрнини тўғри баҳолаган ҳолда ислом оламида бу масалага жуда катта эътибор берилган бўлиб гарчанд, менежмент деган алоҳида фан сифатида номланмаган бўлсада, бу фан соҳасига доир маълумотлар ва кўрсатмалар ислом таълимоти ва амалиётида етарли даражада мавжуд бўлганлиги ва бу турли манбаларда мавзуларга монанд тарзда ёритиб борилганлигининг гувоҳи бўламиз.

REFERENCES

1. Шайх Абдулазиз Мансур. Куръон Карим маъноларининг таржима ва тафсири. Тошкент ислом университети нашриёт-матбаа бирлашмаси. Тошкент, 2014, 617 б.

2. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол, 2-жуз. “Hilol-Nashr”. Тошкент, 2017, 608 б.
3. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Расулуллоҳ. “Hilol-Nashr”. Тошкент, 2016, 448 б.
4. Ғаззолий. Абу Ҳомид, Мукошафатул кулуб, I-жуз. Ғофур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент, 2018, 288 б.
5. Умарова, Н. Ш. (2021). ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВ ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 1225-1233.
6. Umarova, N. S. (2019). Economic socialization of the individual in the context of age periods. *Bulletin of Science and Education*, (22-3 (76)).
7. Умарова, Н. Ш. (2021). СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СПОРТИВНОЙ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.
8. УМАРОВА, Н. (2020). СПОРТЧИЛАРНИ ПСИХОЛОГИК ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА ИРОДА КУЧИНИ НАМОЁН БЎЛИШНИНГ ТЕМПЕРАМЕНТАЛ ХУСУСИЯТЛАРИ. *Фан-Спортга*, (3), 42-44.
9. Умарова, Н. Ш., & Каримова, В. М. (2020). ШАҲС ИҚТИСОДИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВИДА ПУЛГА БЎЛГАН УСТАНОВКАЛАРИНИ АНИҚЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ТАҲЛИЛ. *Science and Education*, 1(Special Issue 4), 51-63.
10. Умарова, Н. Ш. (2019). Экономическая социализация личности в контексте возрастных периодов. *Вестник науки и образования*, (22-3 (76)), 60-64.
11. Atabaeva, N. B. (2019). Psychological factors affecting the development of altruism in humans. *Central Asian Journal of Education*, 3(1), 98-119.
12. Атабаева, Н. Б. (2018). Психологические особенности проявления альтруизма у детей. *Вестник интегративной психологии*, 27-30.
13. Taskarevna, N. Z., Yuldibaevna, B. G., Batirovna, A. N., & Ziyodullayevna, J. D. (2020). National features which are necessary to be developed in a person. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(6), 548-564.
14. Атабаева, Н. Б. (2020). The formation of altruism as a national feature in students. In *Актуальные проблемы психологии и педагогики в современном образовании* (pp. 176-177).
15. Атабаева, Н. Б. (2020). ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ АЛЬТРУИЗМА КАК НАЦИОНАЛЬНОЕ СВОЙСТВО У МОЛОДЁЖИ. In *ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ* (pp. 37-40).

16. Atabaeva, N. B. (2019). THE GENDER DIFFERENCES OF ALTRUISM BUILDING UP IN A PERSON. In *ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ* (pp. 168-172).
17. Абдуллаева, Д. У. (2021). Психокоррекция во взаимоотношениях матери и подростка. *Наука и образование сегодня*, (4 (63)), 114-115.
18. Ubaydullayevna, A. D. (2019). IMAGINATIONS OF MOTHER ABOUT WOMAN SOCIAL ROLES AS A FACTOR OF ATTITUDES TOWARDS CHILDREN. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).
19. Абдуллаева, Д. У. (2018). ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ ДЕТЕЙ. In *Развитие интеллектуально-творческого потенциала молодежи: из прошлого в современность* (pp. 335-336).
20. Абдуллаева, Д. У., & Маткаримова, Н. Б. (2017). ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПСИХОЛОГА-ПЕДАГОГА В ИНФОРМАЦИОННОЙ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СИТУАЦИИ XXI ВЕКА. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (6-2), 127-130.
21. Абдуллаева, Д. У. (2016). Взаимодействие психолог-педагог: от парадигмы исследования к парадигме обеспечения. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (5-4), 11-13.
22. Абдуллаева, Д. У. (2016). СУЩНОСТИ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ ПРОЦЕССА СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (5-6), 64-66.
23. Махмудова, Д. А. (2017). ОСОБЕННОСТИ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ РАБОТЕ С ЖЕРТВАМИ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ. *Наука и мир*, 2(5), 96-97.
24. Махмудова, Д. А., & Зуфарова, М. Х. (2016). ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПСИХОТЕРАПИИ ПРИ РЕАБИЛИТАЦИОННОЙ РАБОТЕ С ЖЕРТВАМИ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ. *Наука и мир*, 3(1), 130-132.
25. Махмудова, Д. А., & Зуфарова, М. Х. (2016). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ С НЕВРОЗАМИ У ДЕТЕЙ. *Наука и мир*, 3(6), 41-42.
26. Эгамбердиева, Н. М., & Махмудова, Д. А. (2013). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОЩУЩЕНИЯ СЧАСТЬЯ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. *SCIENCE AND WORLD*, 77.

27. Махмудова, Д. А. (2013). ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ЖЕРТВАМИ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ. *SCIENCE AND WORLD*, 116.
28. Реджабаева, М. З., Махмудова, Д. А., & Газиханова, Ш. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОКАЗАНИЯ КОМПЛЕКСНОЙ ПОМОЩИ ОДАРЕННЫМ ДЕТЯМ.
29. Khasanova, A. R., & Ismailova, N. I. Mutual coordination of sensorimotor activity for physical development of children with autism spectrum disorders.

